

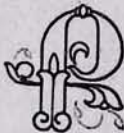
ԿԱՐԱՊԵՏ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԴՐԻՄԵՑԻ

ՍՐԲՈՑ ՀՈՒՓՍԻՄՅԱՆՑ
ԵՎ
ԳԱՅԻԱՆՑԱՆՑ ԿՈՒՅՍԵՐԻ
Վ ԿԱՅԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ*)

Կարապետ եպիսկոպոս Դրիմեցի

1. ՆԱԽԱՐԱՆ

րիստոսի Ս. Ավետարանի քա-
րոզության և քրիստոնեական
հավատքի տարածման գոր-
ծում նահատակ մարտիրոս-
ների և հայ եկեղեցու սրբերի շարքում ա-
ռանձնահատուկ պատվավոր տեղ են գրա-
վում Հռիփսիմյան և Գալիանյան կույսերը,
որոնք իրենց կյանքի գնով փարատելով
«դիապաշտ մոլորություններից խաւարը» Հա-
յաստան աշխարհից՝ պատճառ եղան քրիս-
տոնեությունը Հայաստանում պետության
կողմից պաշտոնական կրոն ճանաչվելուն
ապիլի վաղ, քան աշխարհի որևէ այլ երկ-
րում: Հռիփսիմյան և Գալիանյան կույսերի
նահատակությունը ցնցեց հայ ժողովրդի

հեթանոսական հավատքի հիմքերը: Հայ
ազգը, լսելով Քրիստոսի հավատով զորա-
ցած կույսերի քարոզությունը և տեսնելով
հանուն քրիստոնեական հավատի մահ ըն-
դունելու նրանց անվահերությունն ու պատ-
րաստակամությունը, խորապես համոզվեց
նոր կրոնի ճշմարտության մեջ ու իր ձեռ-
քով հեթանոսական բազինները քանդելով
հալածեց քրմերին:

Հռոմից մինչև Վաղարշապատի հնձաննե-
րը ձգվող երկար ու զրկանքներով լի ճանա-
պարհը Հռիփսիմյան ու Գալիանյան կույսե-
րի համար դարձավ մշտաշող փառքի և ան-
մահության փառապատկի ճանապարհ:
«Մերժելով ունայն կյանքը, փափագող ան-
թառամ պսակին, նվիրած իրենց անձը սի-
րույն Քրիստոսի, նրանք դարձան երկնավոր
զինվորներ»: (Կոմիտաս Կաթողիկոս, շարա-
կան «Անձինք նուիրեալք»):

*) Կազմված է բառ Հայամարմուրբի, Աղաթանգեղոսի,
Առաքել վարդապետ Դավրիժեցու և Արեւ Արեւ-
պիսկոպոս Մխիթարյանի:

2. ՀՈՌՄԸ ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆՐԱՅԻՆՔԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Հոռմ: Համաշխարհային քաղաք: Բաղմաթիվ աղգեր աշխարհի զանազան երկրներից եկել ու բնակություն են հաստատել այս մեծ, ճոխ ու զեխ քաղաքում, իրենց հետ բերելով նաև սեփական երկրներում պաշտոնապես ճանաչված կրոնները: Հոռմ են բերվել հեթանոսական բազմաթիվ աստվածների արձաններ Հունաստանից, Եգիպտոսից, Փյունիկիայից և այլ երկրներից և հույական տաճարներում պաշտամունքի առարկա դարձվել:

Հոռմի հրեական ժողովարաններում էլ ընդունված էր Եհովայի պաշտամունքը: Սակայն Հոռմի քաղաքացիները հեթանոսական աստվածների պաշտամունքի մեջ այլևս հոգեկան բավականություն չէին գտնում, մանավանդ այն բանից հետո, երբ Հոռմի կեսարներն իրենք իրենց աստվածացնելով՝ տաճարներում պաշտամունքի առարկա դարձրին իրենց կիսանդրիները:

Հոռմը հղիացած պատերազմական հալթանակներով ու ավարտություններով, դարձել էր գոռոզ ու ամբարտաշան, միաժամանակ վերածվելով մեղկ, շվայտ, ցուփ ու անառակ կյանքի խիստալոր բույնի: Բարոյական ոչ մի արժանիք հարգի չէր Հոռմի պճնասեր, զվարճասեր ու բիրտ հասարակության ապականված մթնոլորտում:

Նվ դարմանալի չէ, որ քրիստոնեական առաքինությունն ու բարոյական ուսմունքը արհամարհված ու հալածված լինեին բարքերի լիակատար անկման այնպիսի մի անառակ վայրում, ինչպիսին հանդիսանում էր Հոռմը:

Քրիստոնեությունը ասված էր ոչ միայն հոռմացիների, այլ և հրեաների կողմից, որոնք քիչ ջանքեր չէին թափում հոռմացիներից համոզելու քրիստոնեական կրոնի վնասակար լինելու մեջ, ամեն տեսակ արտառոց ու շարամիտ հերյուրանքներ հնարելով քրիստոնեական ուսմունքի մասին:

Հոռմի կայսրները, Ներոնից սկսած, կատաղի վայրագությունը ու շտեմնված խրատասրտությունը հալածել սկսեցին քրիստոնյաներին, անխնա ոչնչացնելով, կոտորելով, խարույկների վրա այրելով, խաչելով և այլ կերպով վրա բարձրացնելով ու կրկեսներում գազանների կեր դարձնելով նրանց: Հավատացյալները Քրիստոսին պաշտում էին ծածուկ. համայնական աղոթքի համար նրանք հավաքվում էին մեծ զգուշությամբ. հաճախ ապահովության համար նրանք Հոռ-

մից դուրս գանձող կատակոմբներում էին հավաքվում և զամբարների լույսի տակ աղոթում ու հաղորդվում: Քրիստոնյաների թշնամիներն այս մասին զանազան առասպելներ էին հորինում ու ամենուր պատմում:

Հալածանքների այս դաժան օրերին թե՛ առաքյալները և թե՛ քահանաները իրենց բարոյներով ու խրատներով քրիստոնյաների մեջ պահպանում էին արիության ոգին. քրիստոնեության անհողող հավատքով զորացած՝ հավատացյալները, հանուն Քրիստոսի, անտրտունը կերպով կրում էին բոլոր տանջանքները. թե՛ բանտերում, թե՛ խաչելության լույսերի վրա գամվելիս և թե՛ կրկեսներում գազանների կողմից հողտվելու պահերին Քրիստոսի անունը բարձր էր հնչում նրանց շրթերին ու մահվան վերջին րոպեներին խորը հավատի լույսը շողում էր նրանց դեմքերին: Քրիստոնյաները իրենց հավատի մեջ անդրդվելի մնալով, հանգիստ ու անխռով սրտով ընդունում էին մահը, արժանանալով Քրիստոսի անվան մարտիրոսների կոչման:

Խորն էին քրիստոնեական հավատի արմատները և նրա հանդեպ անզոր հալածանքներն ու դաժանությունները. և որքան սաստկանում էր հալածանքը, այնքան ավելի աճում ու բազմապատկվում էր Քրիստոսի ուսմունքին հետևողների բանակը. Հոռմում նորանոր քրիստոնեական համայնքներ էին առաջանում և քրիստոնեությունը հետզհետե ազգաբնակչության ցածր խավերից տարածվելով հաղթականորեն մուտք էր գործում բարձր ազնվական դասի ապարանքները:

Հեթանոսական կրոնը Հոռմում ապրում էր ծանր երկունքի օրեր, խարխուլել էր նրա հիմքը ու վրա հասել անխուսափելի մայրամուտը. հեթանոսական աստվածները կորցրել էին իրենց գրավությունը և դադարել պաշտամունքի առարկա լինելուց. նրանք իրենց գոյությունը պահպանում էին միայն վերից եկող հրամանների ու բիրտ ուժի հովանավորության շնորհիվ: Թե՛ կայսերական ապարանքներում ու ազնվականների զղյակներում և թե՛ քաղաքացիների տներում ու հողագործների խրճիթներում հեթանոսական աստվածների արձանները դրված էին միայն ի ցույց մարդկան, որ իբր թե հեթանոսները դեռ պաշտամունքի առարկա ունեն:

3. ՀՈՒՓՈՒՄՅԱՆ ԵՎ ԳԱՅԻԱՆՑԱՆ ԿՈՒՑՍԵՐԸ ՀԵՌԱՆՈՒՄ ԵՆ ՀՈՈՄԻՑ՝ ՈՒՂԵՎՈՐՎԵԼՈՎ ԳԵՊԻ ԱՐԵՎԵԼՔ

Մի խումբ կույսեր, Գայիանե կույսի մայրապետությանը, Հոռմ քաղաքում գաղտնի քրիստոնեական պաշտամունք էին կատարում Դիոկղետիանոս կայսեր օրով^{*)}։ Կույսերի մեջ իր ջերմեանդուծյամբ և նվիրվածությամբ աչքի էր ընկնում Կլավդիոսի և Պատրոնիկի կայսերական ցեղից գեղեցկուհի Հոփիսիմեն։ Նա իր վզին միշտ կրում էր Երուսաղեմից յուր տատիկի բերած խաչը՝ Քրիստոսի խաչի մասունքներով։ Այս մասունքներով խաչը Պատրոնիկեն ընդունել էր Հակոբոս Տյառնեղոսից և իբրև նվիրական ավանդ պահվում էր նրանց ընտանիքում։

Դիոկղետիանոս կայսրը, որ անառակ ու ցոփ կլանք էր վարում, կամեցավ կին առնել Հոռմի լայնածավալ կայսրության մեջ գտնվող կանանցից ամենագեղեցիկին։

Նրան պատմեցին Հոփիսիմենի գեղեցկության մասին։ Կայսրը ցանկացավ անձամբ տեսնել նրա գեղեցկությունը։ Սակայն Գայիանե մայրապետը գալիք փորձանքներից խույս տալու համար, խորհուրդ անելով Հոփիսիմենի, մյուս կույսերի ու քահանաների հետ, որոշեց խմբով փախչել Հոռմից։ 70 հոգով նավ նստելով նրանք Հոռմից ճանապարհվեցին դեպի Երուսաղեմ։ Հոպպե (Հաֆա) հասնելուց հետո նավից իջան և ոտով գնացին մինչև Երուսաղեմ, ուր մեկ ամիս մնացին Գեթսեմանի պարտեզում։ Այստեղ Հոփիսիմեն, Ս. Աստվածածնա գերեզմանի առաջ ծնկաչոք աղոթելով, ուխտ արեց իրեն նվիրել Աստվածամորը և երգվեց մինչև իր կյանքի վերջը կույս մնալ։

Կույսերի ու քահանաների խումբը Երուսաղեմից գնաց Ուհա (Եդեսիա), որտեղ երկրպագություն արեցին Քրիստոսի Ս. Դաստառակին։ Մեծ էր խումբը և աչքի էր ընկնում աճին տեղ, այդ պատճառով էլ նրանք որոշեցին բաժանվել միմյանցից։ Ոմանք մընացին Ուհայում կամ ցրվեցին գաղաղան կողմեր, իսկ մնացածները դարձյալ Գայիանեի առաջնորդությամբ շարունակեցին իրենց ճանապարհը։ Վերջիններիցս անբաժան մնացին քահանաները՝ թվով երեք հոգի։

Հոփիսիմյան և Գայիանյան կույսերը ուղևորվեցին Կեսարիա ու այնտեղից էլ անցան Եկեղյաց և ապա Դարանաղյաց գավառը։ Այստեղ Մանե կույսը անջատվելով նրանցից մնաց լեռներում՝ ճգնելու համար, իսկ Նունե կույսն էլ առաքելությամբ մեկնեց Վրաստան, քրիստոնեական ուսմունքն այնտեղ քարոզելու համար։

Մնացած կույսերի խումբն Դարանաղյաց գավառից իջավ Բզնունյաց երկիրը։ Այստեղ նույնպես բաժանում տեղի ունեցավ։ Կույսերից ոմանք մնացին իսթում, իսկ ոմանք էլ անցնելով Աղձնյաց աշխարհը, բնակություն հաստատեցին խոզձ ու Թուխ գյուղերում՝ քրիստոնեական ուսմունքը քարոզելու մտադրությամբ։

Բզնունյաց երկրից մնացած կույսերը և քահանաները անցան Մոկաց աշխարհը, ուր հիմնեցին Ս. Խաչ վանքը։ Քահանաներից մեկին թողնելով նորահիմն վանքում, մյուսները շարունակեցին իրենց ճանապարհը։ Մինչև հասան Հոգոց վանքը, որտեղ պահվում էր Ս. Աստվածածնա պատկերը՝ փայտի վրա նկարված։ Խմբի անդամներից մյուս երկու քահանաներն էլ մնացին այստեղ, Հոգոց վանքում բնակություն հաստատելու համար։

Ուհայից մինչև Հոգոց վանքը կույսերի խումբը ոչ մի տեղ քրիստոնեական համայնքի չհանդիպեց։ Համատարած հեթանոսական կրոնն էր թագավորում։

Հոգոց վանքից կույսերը իրենց ճանապարհը շարունակելով հասան Վարագա լեռները, ուր բավական ժամանակ նրանք մնացին՝ ճգնելով ու ապրելով ամառայության մեջ։ Վարագա լեռներում, մի խաչքարի տակ կույսերն ամփոփեցին Հոփիսիմենի վզի խաչը՝ Քրիստոսի խաչի մասունքներով։ Հետագայում այս վայրում էլ հիմնվեցին Ս. Նշտն եկեղեցին և Վարագա նշանավոր վանքը։

Վարագա լեռներում կույսերի խումբը հեթանոս հայերի կողմից հալածանքի ենթարկվեց և ստիպված եղավ հեռանալ դեպի Արարատյան աշխարհը։ Այստեղ, բնակություն հաստատելով Վաղարշապատի հնձաններում, նրանք մշտական պահքով ու աղոթքով անց էին կացնում իրենց սրբակյաց կյանքը։ ապրուստի միջոցներ հայթայթելու համար էլ ուղևորվեցին էլն շինում ու վաճառում տեղացիներին։

^{*)} Հոռմի կայսր 284—305 թվականներին, ազատագրված ստրկի որդի։ Քաղաքացիական կռիվների ժամանակ դարձավ կայսր։ Բռնակալ և պատերազմասեր։ Կայսրության ամբողջ շրջանն անցկացրեց պատերազմելով Աֆրիկայում և Դալիայում։ Մեռավ 313 թվականին։

4. ՀՈՒՓՍԻՄՅԱՆ ԵՎ ԳԱՅԻԱՆՅԱՆ ԿՈՒՅՍԵՐԻ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Դիոկղետիանոս կայսրը գեղեցիկ Հոփիսիմեին դռնելու համար նամակներ է ուղարկում ամենուրեք:

Հայոց Տրդատ թագավորը ևս ստանում է Դիոկղետիանոս կայսրի նամակը, կայսրը նամակում նկարագրելով Հռոմից փախած կուլտի գեղեցկությունը, խորհուրդ էր տալիս Տրդատին փնտրել ու գտնել կուլտին:

— Եթե կհավանես, վերցրու քեզ կին, ապա թե ոչ, ուղարկիր նրան ինձ՝ Հռոմ:

Հոփիսիմեին որոնելու և գտնելու համար Տրդատը խնդրակներ է ուղարկում իր ճակատագրի կողմերը, որոնք շատ շուտով վաղարշապատի հնձաններում հայտնաբերում են քրիստոնյա կուլտերի խումբը և նրանց մեջ Հոփիսիմեին:

Պալատականները վերադառնալով թագավորին հիացմունքով պատմում են Հոփիսիմեի գեղեցկության մասին: Տրդատն անմիջապես մարդիկ է ուղարկում, որպեսզի Հոփիսիմեին պալատ բերեն:

Հոփիսիմեին բռնությամբ պալատ են բերում: Տրդատ թագավորը հիացած Հոփիսիմեի գեղեցկությամբ, որոշում է նրան իր կինը դարձնել, սակայն Հոփիսիմեին վճռական հաստատակամությամբ մերժում է թագավորի առաջարկը: Տարիանքով լցված, Տրդատը ուզում է բռնությամբ տիրանալ Հոփիսիմեին, բայց սուրբ կուլտն այնպիսի արիություն է ցուցաբերում, որ

Թուլացան կորովիք հաստաձիգ աղեղանց,
Նվ տկար կանաչն վառեցան զինու,

Թագաւորն պերճացեալ զօրութեամբ փա-

ռօք
Ի մանուկ ի կուռէն պարտեալ ամաշէրձ:
Նվ ռեզն Տրդատ՝ պարտւած նահանջեց:

5. ԿՈՒՅՍԵՐԻ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆԻ ՀԵՏՈ

Անմեղ կուլտերի նահատակությունից հետո Տրդատ թագավորը հիվանդանում է և խելագարի պես թափառել սկսում սար ու ձորերում, ոչ մի տեղ հանգիստ ու դադար չգտնելով: Նույն վիճակին են արժանանում նաև շատ պալատականներ:

Թագավորի քույր խոսրովիդուխտը երազ է տեսնում. երազում նրան հայտնում են, որ թագավորի հիվանդությունը բուժել կարող է միմիայն Ս. Գրիգորը, որը գտնվում է մահապարտների խոր-Վիրապում: խոսրովիդուխտը իր տեսած երազը պատմում է նախարարներին ու իշխաններին, որոնք զարմացած բացակայում են.

Այն ժամանակ պալատ են հրավիրում Գայիանին, որպեսզի վերջինս համոզել Հոփիսիմեին՝ Տրդատի առաջարկն ընդունելու: Սակայն, Գայիանին հիշեցնելով Հոփիսիմեին նրա երգումը Ս. Աստվածածնա գերեզմանի առաջ, խրատում է, որպեսզի նա անտես առնելով երկրային ունայն կյանքի փառքը, համբերությամբ տանի իր խաչը և երկնային անթառամ պսակին արժանանա: Հարմար միջոց գտնելով Հոփիսիմեին թողնում է պալատն ու փախչում իր հնձանը: Չայրացած թագավորը հրամայում է կոտորել հնձաններում պատսպարված կուլտերին:

Թագավորի դահիճները հնձանները գալով բռնում են Հոփիսիմեին ու թևերը հետև կապելուց հետո նախ կտրում լիզուկ, ապա փորելով հանում աչքերը, որից հետո մարմինը ցցի վրա հանում: Չբավականանալով դրանով՝ դահիճները նրա աղիքները դուրս են թափում և մարմինն էլ հողատեղով կտորները ցրվով տալիս ամբողջ դաշտով մեկ: Հոփիսիմեի հետ միասին նահատակվում են նաև հնձանում գտնվող նրա 32 ընկերուհիները:

Գայիանին այդ ժամանակ բանտարկված էր պալատում. դահիճները նրան էլ դուրս տանելով հարավային քաղաքադնից, խոշտանգելով նահատակում են: Գայիանի հետ նահատակվում են ևս երկու կուլտ: Հնձաններից մեկում մնացել էր մի հիվանդ կուլտ. սրան ևս դահիճները չեն խնայում ու խոշտանգելով նահատակում են:

Այսպիսով «սիրոյն Քրիստոսի» 37 կուլտեր նահատակվում են՝ վաղարշապատի հնձանների մոտ գտնվող դաշտում:

Այս դեպքը տեղի ունեցավ 301 թվականին:

— Մի՞թե 14 տարի մի մարդ կարող էր կենդանի ու զերծ մնալ խոր-Վիրապի թունավոր օձերի ու կարիճների միջավայրում:

Երազը կրկնվում է:

Այս անգամ խոսրովիդուխտի պահանջով գնում են Արտաշատի խոր-Վիրապը և ձգելով նրա մեջ մի երկար պարան, վերևից կանչում են.

— Գրիգոր, եթե կենդանի ես, շարժի՛ր պարանը:

Պարանը շարժվում է: Նորից են ձայն տալիս.

— Կապի՛ր մեջքիդ պարանը, որ քեզ լույս

աշխարհ հանենք: Եվ դուրս են հանում Գրիգորին հոր-Վիրապից ողջ ու առողջ:

Երբ Գրիգորին հոր-Վիրապից հանելուց հետո պատմում են Վաղարշապատի հնձաններում կատարված եղեռնի մասին, նա իսկույն շտապում է կույսերի նահատակության վայրը և հավաքելով սուրբ նահատակների մարմինները, թաղում է նահատակման իսկ տեղերում: Ս. Հռիփսիմեի մարմինը ամփոփում է քարե արկղի մեջ, ծածկում

տապանաքարով, կնքում իր մատանիով ու ապա թաղում:

Գալիանիի նահատակման վայրում էլ հույն է հանձնում նրա աճյունը, իսկ հիվանդ կույսի նահատակման տեղում ամփոփում է անհայտ կույսի մարմինը:

Ս. Հռիփսիմեի գերեզմանի վրա կառուցվում է Ս. Հռիփսիմեի անվան վկայարանը, Ս. Գալիանիի գերեզմանի վրա՝ նրա անվան վկայարանը, իսկ անհայտ կույսի գերեզմանի վրա էլ՝ Շողակաթի անվան վկայարանը:

6. Ս. ՀՌԻՓՍԻՄԵԻ ՎԿԱՅԱՐԱՆ

Ս. Գրիգորի և Տրդատ Թագավորի շինած վկայարաններն ալբիի նման էին մատուռների և ոչ այն հույակապ եկեղեցիներին, որ հետագայում կառուցվեցին:

Պարսից Շապուհ Երկարակյաց արքան Մեհրուհան Արծրունու հետ միասին 380 թվականին արշավեցին Հայաստանի վրա և համատարած մահ ու ավեր սփռելով Արարատյան նահանգում, շատ դժուր ու քաղաքներ հրո ճարակ դարձրին: Սրբոց Հռիփսիմյանց և Գալիանյանց վկայարանները, որոնք հայ ժողովրդի համար նվիրական ուխտատեղիների էին վերածվել, նույնպես կործանվեցին:

15 տարի անց, 395 թվականին Ս. Սահակ Պարթև հայրապետը նոր վկայարաններ շինեց կործանվածների տեղում: Բաց անելով Ս. Հռիփսիմեի տապանը՝ Ս. Սահակը տեսավ քարե արկղը ու Ս. Գրիգոր Լուսավորչի կնիքը: Առանց բացելու քարե արկղը նա ևս կնքեց իր մատանիով:

Ս. Սահակ Պարթևի կանգնեցրած վկայարանները, պատմիչների ասելով, փոքր, ցածր ու մութ մատուռներ էին: Հայ ժողովուրդը ջերմեռանդությամբ լցված ուխտի էր գալիս այդ սրբազան վայրերը՝ աղոթելու և սրոց տապանաքարերը համբուրելու համար:

223 տարի անց, 618 թվականին, Կոմիտաս կաթողիկոսը (617-624) ձեռնարկեց ու ավարտեց Ս. Հռիփսիմեի անվան վանքի ներկայիս շենքի կառուցումը: Շենքը կառուցված է կոփածո քարից, լայնանիստ կաթողիկոսով, կիսաբոլորակ կամարներով և հանդիսանում է 7-րդ դարի հայ ճարտարապետական արվեստի սքանչելի ու աննման մի կոթող: Շենքը կառուցելուց առաջ Կոմիտաս կաթողիկոսը հին մատուռը քանդելով դուրս հանեց տապանից Ս. Հռիփսիմեի քարե արկղը և տեսնելով Ս. Գրիգոր Լուսավորչի ու Ս. Սահակ Պարթևի մատանիների կրիքները, ինքն էլ իր հերթին կնքեց քարե արկղն իր մատանիով ու դնելով այժմյան

դամբարանում, նրա վրա կառուցեց վանքը: «Յամի ԻՐ Թագաւորութեան Ապրումնդ Խոսորովու քակեաց կաթողիկոսն Կոմիտաս զմատուռ սրբոյն Հռիփսիմեայ ի Վաղարշապատ քաղաքի, զի կարի ցած և մթին Լր շինուածն, զոր շինեալ էր սրբոյն Սահակայ Հայրապետի Հայոց կաթողիկոսի որդոյն սրբոյն Ներսիս» (Սեբեոս եպիսկոպոս):

Շենքի կառուցումն ավարտելուց հետո նրա արևմտյան դռան ճակատին Կոմիտաս կաթողիկոսը արձանագրել տվեց:

«Ես Կոմիտաս եկեղեցեացապահ սրբոյ Հռիփսիմէի, կարգեցայ յԱթոռ սրբոյն Գրիգորի, և շինեցի գտաճար սրբոցն վկայիցն Քրիստոսի»:

Տասն դար անցնելուց հետո Հռիփսիմեի շեն ու պայծառ վանքը պարսից, արաբաց, թաթարաց ու օսմանցեց արշավանքների և ավերումների հետևանքով բոլորովին ամալացավ ու զրկվեց միաբանությունից:

1653 թվականին Փլիպպոս կաթողիկոսը որոշեց վերստին շենացնել Ս. Հռիփսիմեի վանքը և նրան վայելու տեսք տալ: Վանքի տանիքը, քայքայված որմեքը նորոգել տվեց սրբաառջ քարեք գործածելով և նոր միաբանություն կարգեց՝ շենքերն ու տնտեսությունը բարեկարգ վիճակում պահելու համար:

«Ի թուին ՌձԲ (1653 թ.) Քրիստոսի ծառայ Փլիպպոս Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց վերստին նորոգեցի զեկեղեցիս սրբոց կուսանացն Հռիփսիմեայ և Գալիանայ»:

Բնչլեւս վկայում է Սիմեոն կաթողիկոսն իր «Ջամբու»-ում, Նդիազար կաթողիկոսը ևս իր երախայրիքն է թողել, Ս. Հռիփսիմեի վանքում բավական նորոգություններ կատարելով:

Ինքը՝ Սիմեոն կաթողիկոսը, Մկրտիչ եպիսկոպոսի ծախքով, պարիսպ քաշել տվեց Ս. Հռիփսիմեի վանքի շուրջը. պարիսպն ունի կամարակապ դարպաս, որի ճակատին արձանագրված է ի ՌՄԻՆ (1776 թ.):

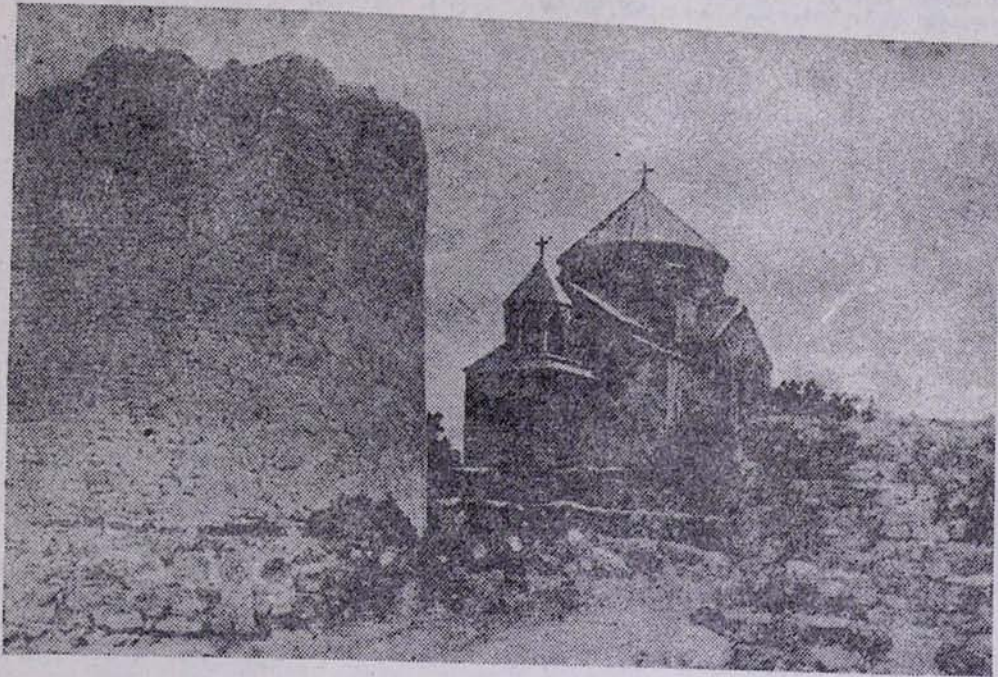
Կալիաթա քաղաքում բնակություն հաս-

տատած նոր ջուղայեցի հաշիկ իշխանի ծախքով 1790 թվականին Ղուկաս կաթողիկոսը Ս. Հռիփսիմեի վանքի փոքրիկ գավթի վրա սրբատաշ քարից շորս սյուների վրա հենվող կաթողիկոս կառուցել տվեց, որի մասին վկայում է նույն թվականին զանգակատան մեջ գրված արձանագրությունը:

Տաճարի շենքը դրսի կողմից քառակուսի

Ս. Հռիփսիմեի տաճարն ունի մի սեղան և չորս խորան՝ առաջին ու հետևի դասերի կողմերի անկյուններում:

Տաճարում թաղված են շինարար կաթողիկոսները: Բեմի առաջ գտնվում է կոմիտաս կաթողիկոսի տապանը սալահատակին հավասար: Փրկիպոս կաթողիկոսի դամբարանը գտնվում է աջակողմյան դասում և ունի

Ս. Հռիփսիմեի վանքը

է, ներսից բոլորաձև, որմասյունները հյուսիսային ու հարավային ուղիներից առաջանալով բոլորաձև են կառուցված. սրանք իրենց վրա կրում են լայնանիստ կաթողիկոսներ, որը ներսի կողմից պատշկամբ ունի. այս պատշկամբի վրա դռներ կան, որոնք տանում են դեպի տանիքի վրա բրգաձև շինված սենյակները: Կաթողիկոսն լուսավորվում է չորս լուսամուտներիով:

Բարձր տապանաքար: Արևմտյան դռան առաջ դրսի կողմից՝ զանգակատան տակը կառավար և Աստվածատուր կաթողիկոսների շիրիմներն են գտնվում: Տաճարից դուրս գտնվում են մի քանի այլ շիրիմներ, որոնց թվում նաև հայտնի պատկերահան ու գրականագետ լեհահայ Ստեփաննոս վարդապետի շիրիմը:

7. Ս. ԳԱՅԻԱՆՆԵՆՆԻ ՎԱՍՅԱՐԱՆ

Ս. Գայանեի անվան Սահակ Պարթևի կառուցած փոքր ու մթին մատուռը Եզր կաթողիկոսը 630 թվականին քակելով, կոմածո քարից, վալեուշ կաթողիկոսով, բնդարձակ ու հոյակապ մի տաճար կառուցեց:

Ե՛սկ ապա Հայրապետն Եզր զվկայարան սրբոյն Գայիանեայ՝ զոր երբեմն խրթին և մթին էր շինեալ, քակեալ դայն, ևս

բնդարձակադոյն և պայծառադոյն գնա շինեաց կոմածոյ քարամբ և կրով ձուլելով, և արտաբուստ յարդարէր կայանս բնակութեան քահանայական դասուց ի պաշտօն աստուածային խորանին» (Յովհաննէս Զ կաթողիկոս):

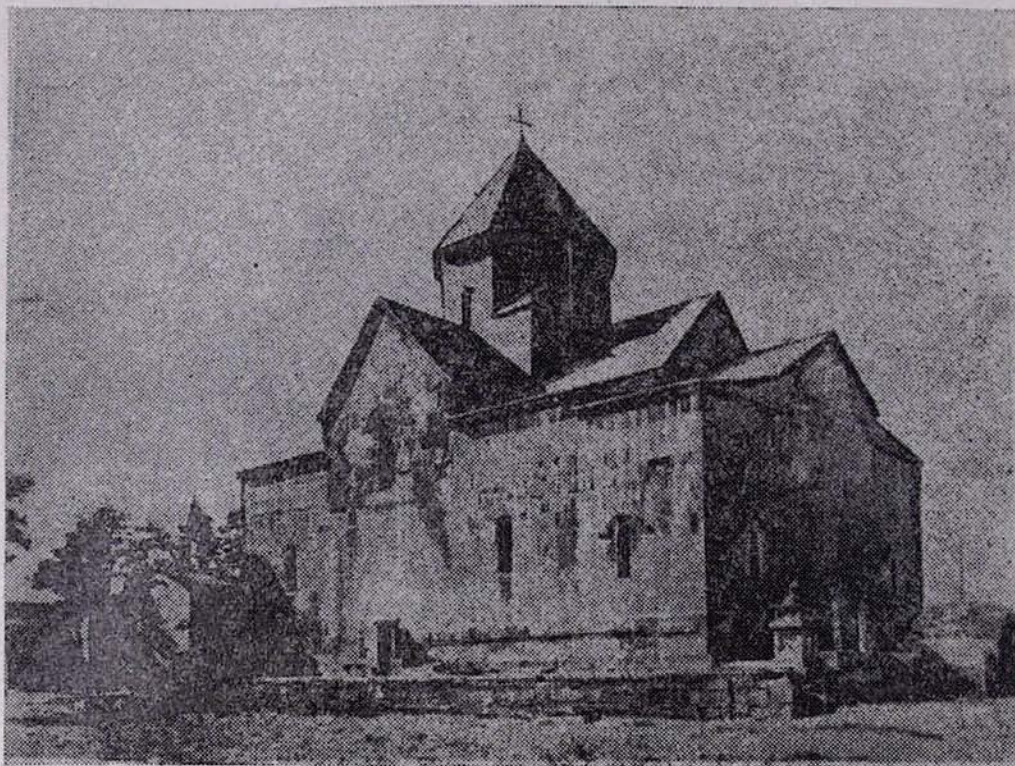
1652 թվականին Փրկիպոս կաթողիկոսը

գրեթե ամբողջապես վերանորոգեց Ս. Գայիանեի վանքը, որի տանիքը քայքայված էր, կաթողիկեն ծոված. միայն չորս որմերն ու չորս սյուների էին կանգուն մնացել, այն էլ ծակոտկեն ու խրամատյալ վիճակում:

Քիչ արդյունք Գայիանեայ կուսի տաճարն առանձի ավերակ էր, դի տանիքն բովանդակ իջեալ էր, միայն շուրջանակի որմունքն և չորեք սիւնքն կալին կանգուն, գլուխն ի բաց և յատակն որմունքն աստ և անդ ծակոտեալ

առնելով կրկին ետ տեղավորում է իր տեղում:

30 տարի անց Եղիազար կաթողիկոսը Մայր Աթոռում կատարած իր շինարարության զուգընթաց Ս. Գայիանեի վանքի տաճարի արևմտյան պատին կից շինել է տալիս մի վայելուչ գավիթ. տաճարի ներսում էլ, նրա հյուսիսային ու հարավային կողմերում, շինել է տալիս երկու փոքրիկ սեղաններ՝ սրբոց Պետրոսի ու Պողոսի անվամբ: Այնու-

Ս. Գայիանեի վանքը

և խրամատյալ, որոց արար նորոգման սկիզբն կաթողիկոսն Տէր Փիլիպպոս մեծաիղձ կարօտիւ և ջանիւ և զբաղում գանձս ծախելով, նորոգեաց գեղեցկաշէն ի հիմանց մինչև զգագաթ գմբեթին, յորոյ վերայ կառուցին զնշան տէրունական խաչին» (Առաքել պատմադիր):

Այս վերանորոգության գործը վարել է մի ոմն Հովհաննես արեղա, որը կասկածել է, թե արդյո՞ք սուրբ կույսի նշխարները գտնվում են իր տեղում, քանի որ մատուռը բոլորովին ավերված է եղել: Իր կասկածները փարատելու համար նա միայնակ գտնված ժամանակ բաց է անում սուրբ կույսի գերեզմանը և նրա միջի նշխարներից մի մասունք

հետև Եղիազար կաթողիկոսը շինել է տալիս փոքրիկ զանգակատներ ու մի նոր շենք էլ կառուցում միաբանության համար. ապա պարսպապատել է տալիս վանքը ու կարգում միաբանություն:

Ս. Գայիանեի տաճարը մի երկար քառանկյունի է ներկայացնում, չորս սյուների վրա հենվող բարձր ու հոյակապ կաթողիկենով: Ունի երեք դուռ ու մեծ լուսամուտներ: Արևմտյան դռան առաջ գտնվում են հանգուցյալ կաթողիկոսների դամբարանները՝ մարմարյա տապանաքարերով. դրանց թվում, ամենավերջում, այստեղ թաղվել է խորեն Ա. կաթողիկոս Մուրադբեկյանը:

Ս. Գայիանեի տաճարը վերջին անգամ

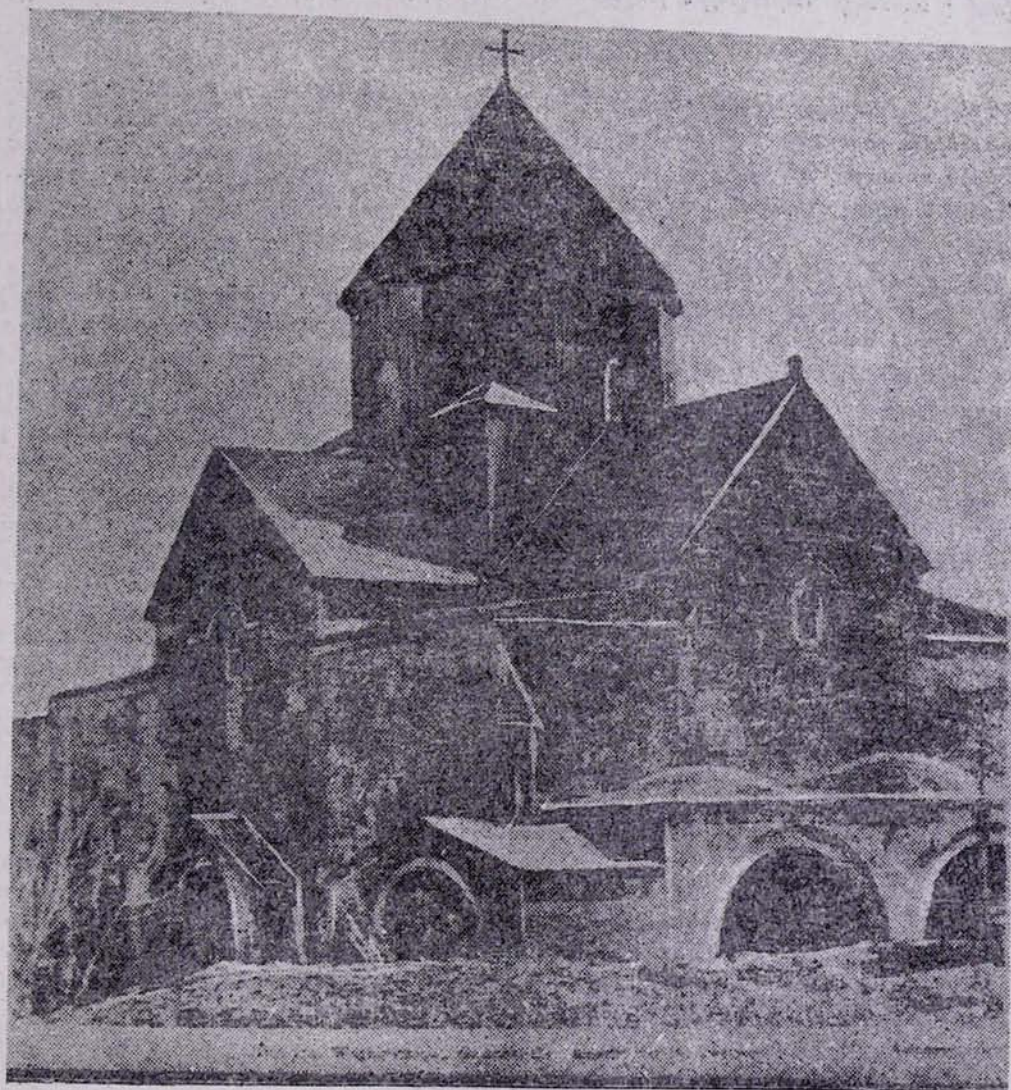
նորոգվել է Ս. Էջմիածնի միաբան վահան վարդապետ Բաստամյանի վանահայրության օրոք: Վահան վարդապետը 1872 թվին նորոգեց տաճարի խախտված որմերը և բացեց ու մեծացրեց հյուսիսային դռան ու լուսամուտները: Միաժամանակ նորոգեց վանահոր ու ուխտավորների սենյակները և ավելացրեց այդ սենյակների թիվը: Տպագրական մեքենա բերել տվեց ու սկսեց հրատարակել «Դպրոց» ամսագիրը: Սենյակ-

ներից մեկում տարրական դպրոց բաց արեց՝ հրեխանների հայերեն և ռուսերեն լեզուների ուսում տալու համար: Նվայս բոլորը նա անում էր իրեն տրվող սննդադրամով ու ժողովրդի կողմից արվող նվիրատվությամբ: Ս. Գալիանի վանքին կից գտնվում է Ս. Էջմիածնի միաբանության գերեզմանոցը, ուր, ի շարս հանգուցյալ հայկականների ու վարդապետների, թաղված է նաև Առաքել վարդապետ Դավրիժեցի պատմագիրը:

8. Ս. ՇՈՂԱԿԱՅԻ ՎԱՍՅԱՐԱՆ

Ս. Գրիգոր Լուսավորչի ու Տրդատի կառուցած վկայարաններից երրորդը հանդիսանում

է «ի տեղւոջ հնձանի», մենավոր ու հիվանդ սուրբ կույսի նահատակության տեղում

Ս. Շողակայի վանք

կանգնեցրած մատուռը:

Այնքան ուշ այդ մատուռի տեղում կառուցվեց մի հոյակապ ու կոփածո քարերից շինված տաճար, որն ունի հետևյալ արձանագրությունը:

«Շինեցաւ «հնձանեաց մատուռս» ի թուին ԶԺ և Գ (603 թ.):

Տաճարի այժմյան գեղեցիկ փոքրիկ շենքը, շինված կոփածո քարերից, առանց սյուների ու վայելուչ կաթողիկեով ու շորս լուսամուտներով, կառուցվել է շոռոթեցի Աղամալ իշխանի ծախքերով 1694 թվականին, Նահապետ կաթողիկոսի օրոք: Տաճարն ունի երկու դուռ՝ արևմտյան և հարավային կողմերում: Մենավոր ու անհայտ կույսի տապանաքարը գտնվում է տաճարի հարավային խորանում:

Շենքի արևմտյան դռան ճակատին արձանագրված է նրա կառուցման թվականը՝ 1694 թ.:

Վանքն արևմտյան ճակատի լայնությամբ ունի փոքրիկ զանգակատնով մի զավիթ, որ թաղված են Նահապետ և Աբրահամ կրետացի կաթողիկոսները:

Վանքը պատսպարված է շորս բուրգերով, որոնցից հյուսիս-արևմտյան բուրգի վրա կա մի փոքրիկ խաչքար:

Հիշատակվում է, որ երբ Արարատյան երկիրը գտնվում էր պարսից տիրապետության ներքո, Հուռշաննց Հակոբ եպիսկոպոսը, իր վանահայրության օրոք, վանքի բակում իր ձեռքով պողատու ծառերի մի մեծ այգի տնկեց:

9. ՎԵՐՋԱՐԱՆ

Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը 66 օր քարոզություն անելով՝ հորդորեց թագավորին, իշխաններին ու ժողովրդին թողնել կռապաշտությունը և քրիստոնեական հավատով լուսավորվել:

Տրդատ թագավորը ծնկաչոք ունկնդրում էր Գրիգոր Լուսավորչի հորդորական խոսքերը և հոգով զգում քրիստոնեական կրոնի ճշմարտությունը, այն կրոնի, որի համար սրբակյաց կույսերը հանձն առան Նահատակվել ու իրենց կյանքը զոհել «սիրոյն Քրիստոսի»:

Տրդատը ինքն անձամբ Ս. Գրիգորի ու ժողովրդի հետ միասին հավաքեց Նահատակված կույսերի նշխարները և ամփոփեց նրանց տապաններում ու վկայարաններ կանգնել տվեց:

Հավատալով Գրիգորի քարոզած Քրիստոսի ավետարանին՝ Տրդատը, նախարարներն ու ժողովուրդը ցանկություն հայտնեցին

հրաժարվել հեթանոսությունից, մկրտվել ու քրիստոնեական կրոնն ընդունել:

Անմիջապես սկսվեցին հեթանոսական աստվածների մեհյանների կործանումն ու հալածանքը քրմերի դեմ: Հայ ժողովուրդը մկրտություն ընդունելով քրիստոնյա դարձավ:

Հայ ժողովրդի կյանքում տեղի ունեցող այս խոշոր շրջադարձը կատարվեց 301—303 թվականին:

Երախտապարտ Հայ եկեղեցին կույսերի հիշատակը հավերժացնելու համար ուխտագնացություն սահմանեց դեպի նրանց անվան վկայարանները:

Ամենայն տարի Հոգեգալստից ութ օր անց, եկեղեցական հանդեսով, երկուշաբթի օրը տոնվում է Ս. Հռիփսիմյանց, իսկ երեքշաբթի օրը՝ Ս. Գայիանյանց տոները՝ նրանց անվան վանքերում:

Եկեղեցական արարողության ժամանակ երգվում է Կոմիտաս կաթողիկոսի հորինած սքանչելի շարականը.

«Անձինք նուիրեալք սիրոյն Քրիստոսի,
Երկնաւոր նահատակք և կուսանք իմաստուն
Ի պարծանս ձեր բարձրացեալ տօնի՝
Մայր Սիովն զստեբօն իւրով»:

Շարականը վերջանում է հետևյալ խոսքերով.

«Իիւծեալ մաշեցան յուսացեալ ի մեծութիւն,
Եվ կանայք վեհագինք գերազանցեալ յաղբեցին,
Բուրվառք ռսկեղէնք հրով հոգւոյն վառեցան,
Ջահագգեստեալք ի Քրիստոս և դասեալք ընդ հրեշտակք»:

